

VU Research Portal

In de schaduw van publieke erkenning

Jones, Guno

published in

De Slavernij in Oost en West
2020

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Jones, G. (2020). In de schaduw van publieke erkenning. In P. Brandon, G. Jones, N. Jouwe, M. van Rossum, & M. Tosun (Eds.), *De Slavernij in Oost en West: Het Amsterdam Onderzoek* (pp. 364-372). Spectrum.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

35

In de schaduw van publieke erkenning

GUNO JONES

Amsterdam vervulde een centrale rol in de slavernij in Oost en West, zoals uit diverse bijdragen in dit boek naar voren komt. Invloedrijke publieke debatten over abolitie, de retoriek voorbij, kwamen zowel landelijk als in Amsterdam laat op gang. Vanaf het einde van de twintigste eeuw werd Amsterdam een knooppunt in publieke debatten over omgang met de erfenis van slavernij. Publieke debatten over slavernij in verleden en heden zijn een sociale graadmeter: de soms scherp contrasterende posities verwijzen naar machtsverhoudingen en ideeën over samenleven door de tijd heen. In deze bijdrage sta ik stil bij de posities die in de publieke debatten zijn ingenomen ten aanzien van de omgang met slavernij, hoe diverse slavernijgeschiedenissen in het publieke bewustzijn zijn blijven leven, wie zich met deze geschiedenissen identificeerden, en hoe deze debatten verknoopt raakten met burgerschap en *belonging*. Parallel aan het recente publieke debat kwamen in Amsterdam vanaf het eind van de twintigste eeuw allerlei erfgoedinitiatieven tot stand. Die grotere publieke aanwezigheid van slavernij betekent niet alleen 'vooruitgang', maar kent ook schaduwzijden. Wat is de betekenis van de onbestendigheid van politieke ontwikkelingen voor de toekomst van het publieke slavernijerfgoed in Nederland?

Schaduwen in het afschaffingsdebat

Voor een goed begrip van de patronen en verschuivingen in het Nederlandse slavernijdebat dient men historische en eigentijdse debatten in samenhang met elkaar te bezien. De historische debatten over slavernij ken-

den territoriale voorkeuren. Het politieke debat over de afschaffing van de slavernij in de ‘West-Indische bezittingen’ richtte zich vooral op de plantageslavernij in Suriname, veel minder op slavernij op Aruba, Bonaire, Curaçao, Saba, Sint Eustatius en Sint Maarten. Politici hechtten volgens Glenn Willemsen een groter belang aan de plantage-economie en aan het aantal slaafgemaakten in Suriname. De Nederlandse historiografie over de trans-Atlantische slavernij in de twintigste eeuw volgde deze voorkeur.¹ De latere herdenkingscultuur ook. Er is echter geen noodzakelijk verband tussen omvang van en (latere) omgang met slavernij. De slavernij in Nederlands-Indië was weliswaar omvangrijk, zoals bijvoorbeeld onderzoek van Matthias van Rossum laat zien,² maar kreeg in Nederlandse publieke debatten over abolitie weinig aandacht.³ Het Nederlandse parlement schafte formeel de slavernij in Oost en West respectievelijk in 1860 en 1863 af. De eerste abolitie werd verzwegen en leefde *niet* voort in herinnering of onderzoek; de tweede leefde voort in de (aanvankelijk besloten) herinnering en werd onderdeel van een bescheiden onderzoekstraditie.

De historische debatten reflecteerden de extreem asymmetrische machtsverhoudingen: hoewel participanten in deze debatten uiteenlopende visies op slavernij uitten, ging het niettemin om het perspectief van vrije witte burgers in het moederland over slaafgemaakten van kleur. Politici hadden in het debat over beide abolities de belangen van het Nederlandse koloniale bestel gewaarborgd. De slaveneigenaren kregen een vergoeding voor het verlies van hun ‘eigendommen’, de slaafgemaakten, wat koloniale autoriteiten na de tweede afschaffing (1863) voor de laatsten hebben verzwegen: in de afkondigingen van de abolitie in de kolonies werd de compensatieregeling voor slaveneigenaren bewust weggelaten. De koloniale autoriteiten vreesden voor wraak van slaafgemaakten als ze dit te weten zouden komen, vooral omdat er in de ‘West-Indische’ abolitiewet niets was geregeld over ‘het schadeloosstellen of compenseren van de slaven’.⁴ Compensatie van slaafgemaakten was ook niet geregeld bij de afschaffing van slavernij in ‘Nederlands-Indië’ (zie hoofdstuk Reggie Baay). En ook publieke herdenking stond niet op de politieke agenda, excuses evenmin. Pas laat in de twintigste eeuw zouden de perspectieven van nazaten van de slaafgemaakten in steden als Amsterdam de publieke ruimte bereiken en nam de officiële herdenking van de afschaffing van de trans-Atlantische slavernij een aanvang. Historische debatten over abolitie waren gericht op de voortzetting van de Europese hegemonie. In de Tweede Kamerdebatten overheerste een racistische civilisatie-ideologie, waarin de ‘dagelijkse aanraking tussen een blanke en een zwarte’ als ‘motor van de beschaving voor de laatste’ werd voor-

gesteld; zelfs onder liberale abolitionisten leefde deze ideologie, zoals Patricia Gomes laat zien.⁵ Onderbelicht bleef ook dat abolitie geen breuk tussen ‘onvrije’ en ‘vrije’ arbeid markeerde, maar een nieuwe fase in een raciaal kapitalistische wereldorde inluidde.⁶ De voormalige slaafgemaakten in Suriname moesten nog tien jaar (tot 1 juli 1873) onder staatstoezicht op de plantages werken; de vergoeding aan slaveneigenaren bij de trans-Atlantische abolitie werd betaald uit de opbrengst van gekoloniseerde dwangarbeid in ‘Nederlands-Indië’, en Chinese, Hindostaanse⁷ en Javaanse contractarbeiders waren in naam ‘vrij’ maar werden gebonden aan hun contract en maximaal uitgebuit. De vraag wat we als ijkpunt van herdenking moeten nemen en waartoe zou prominent terugkeren in het debat in de twintigste eeuw (zie hoofdstuk Markus Balkenhol).

Herinneren en publiek vergeten

Met de compensatie voor slavenhouders en het veiligstellen van koloniale belangen leek voor het moederland de kous af. Anton de Kom had, met het oog op de bevrijding van het gekoloniseerde proletariaat, in zijn in Amsterdam geschreven en in 1934 gepubliceerde boek *Wij slaven van Suriname* een indringend beeld geschetst van het geweld en de exploitatie tijdens slavernij en contractarbeid en de schrijnende erfenissen daarvan, maar Nederlandse autoriteiten hadden de verspreiding van zijn ideeën tegengewerkt door ‘preventieve censuur’, en het boek in de koloniën verboden.

Een kleine groep onderzoekers bestudeerde na De Kom de trans-Atlantische slavernij, maar het onderwerp was ‘tot aan het eind van de twintigste eeuw’, aldus Willemsen, ‘een non-issue in zowel het publieke domein als in het collectieve geheugen van de Nederlandse samenleving.’ Er hing een ‘grote stilte’ rond dit ‘moeilijke en pijnlijke onderwerp’. Maar in ‘discussies binnen de Surinaamse en Antilliaanse gemeenschap in Nederland’ was slavernij ‘een belangrijk en telkens terugkerend thema’.⁸ Een deel van de Caribische Nederlanders hield in besloten kring de herinnering aan slavernij levend. Maar ook een politiek van het vergeten van slavernij (om ‘vooruit te komen’) had een zekere weerklank. Vooral Afro-Surinamers en Afro-Surinaamse Nederlanders, voorheen vrijwel algemeen aangeduid als ‘Creolen’, zochten naar de juiste politieke verhouding tot de erfenis van een koloniaal assimilatieoffensief. Die assimilatiepolitiek had na de abolitie het West-Europese christendom en de Nederlandse taal als norm van ‘goed burgerschap’ gesteld, en het Afro-culturele en -religieuze erfgoed van de voormalige slaafgemaakten gediskwalificeerd en bestreden. Die hiërarchi-

sche orde was verknoopt met biologisch racisme en *colorism*. Slavernij was in deze context, hoewel in verhalen, liederen en (familie)herinneringen aanwezig, lange tijd een onderwerp waarover men minder sprak dan vandaag de dag, zeker in de publieke ruimte.⁹ En racisme als erfenis van slavernij was nog niet breed geagendeerd. Hoe het ook zij, een pleidooi voor officiële en publieke erkenning van (de erfenissen van) trans-Atlantische slavernij was in het grootste deel van de twintigste eeuw geen centraal politiek engagement, de sociaal-economische en juridische dimensies van burgerschap voerden vooral voor Surinaamse Nederlanders de boventoon. In de publieke sfeer werd slavernij naar buiten geprojecteerd: er waren in Nederland geen officiële herdenkingsmonumenten voor slavernij, die beperkten zich tot Suriname en Curaçao.¹⁰

De afwezigheid van slavernij in ‘Nederlands-Indië’ was in de publieke ruimte in de postslavernijperiode nog groter. Herdenkingsmonumenten voor deze slavernij bestonden noch in Indonesië, noch in Nederland. Waar slavernij onder Caribische Nederlanders in steden zoals Amsterdam in de herinnering voortleefde, gold dat niet (zichtbaar) voor slavernij in ‘Nederlands-Indië’. Dat lag zoals gezegd niet aan de omvang. Het lag ook niet aan de afwezigheid van mensen met een verwantschap met slaafgemaakten. Een deel van de Indische Nederlanders is immers verwant aan slaafgemaakte voormoeders, een nagenoeg verzwegen geschiedenis.¹¹ Deze slavernijgeschiedenis werd, in de context van de impact van het recente oorlogs- en dekolonisatieverleden en de dwingende verwachtingen van assimilatie, niet levend gehouden. Pas heel recent is hierin een beginnende verschuiving zichtbaar (zie hoofdstuk Nancy Jouwe).

Dat het zo lang duurde voordat er in Nederland een publieke herdenkingscultuur over slavernij ontstond hing voorts samen met het ontbreken van een kritische reflectie op het slavernijverleden in de dominante (politieke) cultuur. Deze dominante politiek van vergeten heeft jarenlang de publieke stilte over slavernij in Oost en West bepaald.¹²

Van ‘deelherinnering’ naar publieke erkenning

Als gevolg van een niet-aflatend engagement van voorlopers die een aanhoudend pleidooi hielden voor de publieke erkenning van trans-Atlantische slavernij in Nederland, is de maatschappelijke omgang met dit onderwerp de laatste pakweg twintig jaar ingrijpend veranderd. Velen zullen zich inmiddels moeilijk kunnen voorstellen dat slavernij tot voor kort afwezig was in de Nederlandse publieke sfeer. De pleitbezorgers voor publieke erken-

foto door Martin Alberts; 2007; Stadsarchief Amsterdam

Het Nationaal Monument Slavernijverleden in het Oosterpark ter nagedachtenis aan de officiële afschaffing van de slavernij in Suriname en de Nederlandse Antillen op 1 juli 1863, naar ontwerp van Erwin de Vries. Het monument werd op omstreden wijze in besloten groep, achter met zwart plastic afgedekte omheiningen, onthuld op 1 juli 2002 door koningin Beatrix.

ning, zoals Barryl Biekman en Roy Groenberg, droegen de overtuiging uit dat het officieel herdenken van slavernij essentieel is voor gelijkwaardig burgerschap in Nederland. Het ging hen nadrukkelijk ook om de erkenning van de erfenissen van slavernij: de relatie tussen historische overheersing en hedendaags racisme kreeg grote aandacht. In 2001 bundelden achttien organisaties zich in een platform onder voorzitterschap van Barryl Biekman. Doel was de oprichting van een nationaal monument en een instituut (NiNsee). Men verbond het pleidooi met het bredere Nederlandse herdenkingslandschap: de Afro-Europese vrouwenbeweging Sophiedela, een van de organisaties van het platform, benadrukte in 1998 in een brief aan de Tweede Kamer dat de publieke herdenking van slavernij even belangrijk is voor de nazaten van de slaafgemaakten als publieke herdenking van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog is voor nabestaanden. Nadat de centrumlinkse regering dit platform had erkend, onthulde koningin Beatrix in aanwezigheid van genodigden het Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden in het Oosterpark op 1 juli 2002; het NiNsee opende haar deuren in 2003.

De onthulling van het monument was overigens een schrijnende gebeurtenis, omdat het publiek achter dranghekken op afstand van de onthullingsceremonie werd gehouden en na protest door politie uiteen werd gejaagd. Het symboliseerde het betwiste karakter van het slavernijerfgoed en de positie van mensen die zich daarmee identificeren eens te meer. Opmerkelijk genoeg is de herdenking van de afschaffing van de trans-Atlantische slavernij bij het nationaal monument in het Oosterpark inmiddels uitgegroeid tot een plechtig officieel gebeuren.

Andere monumenten volgden en er kwamen tentoonstellingen over slavernij in diverse Amsterdamse musea. De vraag naar de betekenis van de toegenomen museale aandacht is echter onderbelicht gebleven (zie bijdrage Wayne Modest). Het slavernijerfgoed in Amsterdam is door *Mapping Slavery* in kaart gebracht, en tal van media producties (de NTR-tv-serie *De Slavernij*, *Tula*, *Drie Vrouwen*, *Hoe duur was de Suiker* en *Geboeid – Terug naar de plantage*) zagen het licht. Erfgoed en kennis hangen in dit proces samen. Zo is het baanbrekende *Familienaam & Verwantschap van Geëmancipeerde Slaven in Suriname* van emeritus hoogleraar Humphrey Lamur instrumenteel in een genealogische zoektocht naar het ‘eigen’ slavernijverleden.

Trans-Atlantische slavernij is getransformeerd van deelherinnering in een publieke Nederlandse kwestie. Deze ontschotting raakt ook de kennisvorming: waar slavernij voorheen vooral als overzees fenomeen werd onderzocht, nemen onderzoekers zoals Pepijn Brandon, Ulbe Bosma, Tamira Combrink, Philomena Essed, Isabel Hoving, Susan Legêne, Kwame Nima-ko, Mark Ponte en Gloria Wekker tegenwoordig op uiteenlopende wijze ook de relatie tussen (de geracialiseerde erfenissen van) slavernij en Nederland onder de loep.¹³

Erfgoedarena en burgerschap

De toename van slavernijerfgoed zegt weinig over het perspectief op dat erfgoed en sociale verhoudingen. Zo legde het felle publieke debat over de NTR-tv-serie *De Slavernij* uit 2011, bedoeld om Nederlanders van divers pluimage bij elkaar te brengen, de breuklijnen in de omgang met slavernij juist bloot. Slavernijerfgoed bleek een arena: critici oordeelden dat de serie de slavernij bagatelliseerde, mensen die vol lof waren over de serie meenden dat ze een evenwichtig beeld toonde. Maar men erkende elkaar tenminste nog als medeburgers. Dat lag anders bij etno-nationalisten, die van de serie (en slavernijmonumenten) niets moesten hebben omdat men

trans-Atlantische slavernij en Afro-Caribische Nederlanders niet bij Nederlandse geschiedenis en volk vond horen. Dit debat ging dus over burgerschap, over ruimte innemen en ruimte ontnemen, over wie erbij hoort en wie niet, en over de voorwaarden van samenleven en wie dat mag bepalen. Het debat is exemplarisch voor een bredere betekenisstrijd rondom slavernij die in Nederland ook binnen de universitaire wereld wordt gevoerd.

De publieke erkenning van trans-Atlantische slavernij en het daarmee samenhangende erfgoed kennen een onzekere toekomst. Pleitbezorgers voor publieke erkenning tonen actief burgerschap, maar dat stelt ze ook bloot aan de backlash van etno-nationalisten die de status quo willen bewaren. De toekomst van het publieke slavernijerfgoed is onzeker, want afhankelijk van onvoorspelbare machtsrelaties in Nederland. Terwijl een centrumlinks kabinet in het begin van het nieuwe millennium het Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden en de bijbehorende organisatie NiNsee subsidieerde, trok een kabinet van rechtse signatuur de subsidie voor het instituut in 2013 weer in. Het bezuinigingsbeleid was de neutrale rechtvaardiging voor dit besluit, maar het beantwoordde ook aan de wensen van de PVV die op dat moment gedoogsteun leverde aan het kabinet. De gemeente Amsterdam zette zich daarna in om het NiNsee overeind te houden. Erfgoed, ook als dat als nationaal wordt aangemerkt, kan teniet worden gedaan als machthebbers burgers die zij met dit erfgoed identificeren niet beschouwen als deel van de nationale gemeenschap. De electorale groei van rechts-populistische politieke partijen is wat dit betreft een onheilspellend teken.

Erfgoedsolidariteit

De geschiedenis van de publieke erkenning van slavernij kent stiltes. In de publieke omgang met trans-Atlantische slavernij ging ten eerste betrekkelijk veel aandacht uit naar plantageslavernij in Suriname, en veel minder naar vormen van slavernij op de Caribische eilanden. Hoewel dit vanwege de prominente rol van Surinaamse Nederlanders in de politiek van erkenning deels te verklaren is, is hierdoor ook een bias in de erfgoed- en kennisagenda rondom trans-Atlantische slavernij ontstaan. Ten tweede zijn de uitbuiting van en het geweld jegens de Chinese, Hindostaanse en Javaanse en contractarbeiders direct na de formele afschaffing van de slavernij buiten het raamwerk gebleven. Dat alles brengt 'stiltes' teweeg, en heeft consequenties voor degenen die herdacht worden met monumenten en bij her-

denkingen. Een breder perspectief, waarin (de erfenissen van) slavernij en contractarbeid, geïnspireerd door een antikoloniale klasseanalyse, in samenhang met elkaar worden beschouwd is overigens niet nieuw,¹⁴ en kan zonder meer worden vertaald naar de hedendaagse herdenkings- en herinneringscultuur. Ten derde is in het publieke slavernijverleden weinig aandacht voor slavernij in 'Nederlands-Indië'. Het gegeven dat het Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden de afschaffing van de trans-Atlantische slavernij in 1863 herdenkt, niet die in Nederlands-Indië in 1860, tekent de onevenwichtige representatie van slavernij in het gehele culturele landschap en de kennisvorming. Reggie Baay merkte in dit verband op dat het erop lijkt dat 'een ballotagecommissie de slavenhandel en slavernij in Nederlands-Indië te licht heeft bevonden. [...] Was de slavernij aldaar niet wreed genoeg? Was het niet omvangrijk genoeg?'¹⁵

Deze tweedeling in de publieke omgang met slavernij is inderdaad prangend geworden en daar zitten verschillende kanten aan. De publieke erkenning van trans-Atlantische slavernij werd mogelijk gemaakt door een lange traditie van besloten herdenking van slavernij onder Caribische Nederlanders. Dat komt niet uit de lucht vallen. Slavernij, en de daaropvolgende contractarbeid waren inherent aan Caribische samenlevingen en hun moderniteit. Europese koloniale mogendheden bevolkten de Caribische koloniën (na ze bijna te hebben ontvolkt van de inheemse bevolking) met slaafgemaakten en daarna contractarbeiders.¹⁶ Hoewel het te ver voert om te stellen dat er voor Afro-Caribische Nederlanders geen ontkomen aan slavernij is, bood het alomtegenwoordige karakter van dat verleden een gunstige voedingsbodem voor het ontstaan van een herinneringscultuur in het postslavernijtijdperk. Systemisch racisme jegens zwarte Nederlanders vernieuwde de relevantie van die geschiedenis.

Hedendaagse nazaten van slaafgemaakten in 'Nederlands-Indië' zijn anders omgegaan met slavernij, vanwege een verschil in omstandigheden. Hoewel er onder de diaspora een aanzienlijk aantal mensen is dat een slaafgemaakte voormoeder in voormalig Nederlands-Indië kan traceren, waren hun herinneringspraktijken en pleidooien voor gelijkwaardig burgerschap vooral gebaseerd op erkenning van de impact van het recente oorlogsverleden en het traumatiserende dekolonisatieproces, zoals Esther Captain heeft laten zien. Dat gold vooral voor de eerste en tweede generatie.¹⁷ Deze omstandigheden, gevoegd bij een dwingend assimilatiebeleid in de jaren vijftig, waren kennelijk niet bevorderlijk voor het herinneren van een 'vroegere' (familie)geschiedenis van slavernij. Integendeel, lang bestond er een zekere weerstand tegen zo'n verhaal. Daar moet di-

rect aan worden toegevoegd dat de suggestie om publiek erfgoed te verbreiden met slavernij in Nederlands-Indië niet altijd wordt verwelkomd door culturele actoren in het bestaande trans-Atlantische erfgoedlandschap (zie het volgende hoofdstuk van Nancy Jouwe).

Erfgoed is een dynamische categorie. Vanuit een solidariteitsgedachte kan slavernijerfgoed moeiteloos verrijkt worden als identificaties zich verbreiden met herinneraars van slavernij in Nederlands-Indië. Erfgoedcompetitie is vanuit dat perspectief niet nodig. Een bredere publieke cultuur van het slavernijverleden kan een context bieden om het gesprek over de complexe en gedifferentieerde impact van hedendaags racisme, als erfenis van slavernij in West en Oost, op gang te brengen. Het politieke en maatschappelijke klimaat in Nederland noopt daartoe.

OVER DE AUTEUR

Guno Jones (1968) is interdisciplinair onderzoeker aan de Vrije Universiteit (Amsterdam Center For Migration and Refugee Law), waar hij lid is van het *EUROMIX*-onderzoeksproject. Over het Nederlandse slavernijverleden publiceerde hij o.a. 'Het belang van een gedenkteken. De discussie over het nationaal monument Nederlands slavernijverleden', *Kleio* 24:5 (2001), 9-13 en 'De Slavernij is onze geschiedenis (niet). Over de discursieve strijd om de betekenis van de NTR-televisieserie De Slavernij', *BMGN-Low Countries Historical Review* 127:4 (2012), 56-82.

